

СУЧАСНЫЯ ФАНЕТЫЧНЫЯ РЫСЫ ГАВОРКІ ВВ. БРОДНІЦА І ДВАРЭЦ ЛУНІНЕЦКАГА РАЁНА БРЭСЦКАЙ ВОБЛАСЦІ

М. В. Чэкун

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

marinachekun@mail.ru;

наук. кір. – І. А. Гапоненка, д-р філал. навук, праф.

На сённяшні дзень ва ўмовах паступовага знікнення ізаляванасці асобных моў, паступовага размывання межаў асобных дыялектаў, уздзеяння на дыялектнае маўленне літаратурных моў вельмі важным з'яўляецца вывучэнне сучаснага стану дыялектнай сістэмы. Адпаведна праведзенае даследаванне, аб'ектам якога сталі самастойна зафіксаваныя фанетычныя рысы гаворкі вв. Бродніца і Дварэц Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці ў іх супастаўленні з дыялекталагічнымі апісаннямі 70–80-х гг. XX ст., уваходзіць у кола асабліва прыярытэтных лінгвістычных задач. Міждысцыплінарны характар тэматыкі, якая знаходзіцца на стыку дыялекталогіі, лінгвагеаграфіі, сацыялінгвістыкі, непасрэдна суадносіцца з актуальнымі навукова-даследчымі тэндэнцыямі.

Ключавыя словы: дыялектная тэрыторыя; дыялектны падзел; фанетычная сістэма гаворак; націскны вакалізм гаворак; ненаціскны вакалізм гаворак; кансанантная сістэма гаворак.

Лунінецкі раён Брэсцкай вобласці – спецыфічная ў дыялектных адносінах тэрыторыя, паколькі ён знаходзіцца на мяжы дыялектнага падзелу, адпаведна гаворкі гэтага рэгіёну сумяшчаюць у сабе разнародныя рысы. Гаворка абследаваных вёсак Бродніца і Дварэц, паводле звестак розных дыялектолагаў, адносіцца да мазырскай дыялектнай групы, а больш канкрэтна – да групы слуцка-мазырскіх гаворак [2, с. 174].

Націскны вакалізм. Традыцыйна гаворкі Брэсцкай вобласці, акрамя паўднёва-заходніх раёнаў, паводле складу націскных фанем лічацца 8-фанемнымі. Але ў даследаваных вёсках такіх фанем, якія не адпавядаюць літаратурнай норме, не выяўлена. У гаворках фіксуецца шэсць націскных фанем: [i], [e], [ы], [a], [o], [y]. Адсутнічае фанема [ê] (*л'ес, с'эно, ц'эсто, см'ех*) і фанема [ô] (*воз, кон', плот, стол, ноч*).

У дыялекталагічных даследаваннях адзначана, што «паўднёва-заходнія гаворкі... не ведаюць замены [e] на [o] ў канчатках творнага склону адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду... у канчатках творнага склону адзіночнага ліку назоўнікаў і займеннікаў жаночага роду» [1, с. 32]. На сучасным этапе такія асаблівасці існуюць толькі ў маўленні прадстаўнікоў старэйшага пакалення: *кошэм, кон'эм, огн'эм, graz'эйу, твойэйу, мойэйу, свойэйу*. Гэтая рэгіянальная асаблівасць пачынае саступаць месца формам з пераходам [e] ў [o]: *огн'ом, ковал'ом,*

твойой, мойой. А вось адсутнасць такой замены ў канцавым адкрытым складзе захоўваецца: *мойé, свойé, чыйé, ййшé*.

У даследуемых гаворках не зафіксавана лабіялізацыя націскных галосных. Паміж губнымі і каля губнога [ы] не перадаецца як [у], што лічыцца характэрным для палескіх гаворак, у прыватнасці для мазырскай групы [3, с. 192]: *кобыла, бык, мы, быў*.

У цэлым можна канстатаваць, што націскны вакалізм абследаваных гаворак мае тэндэнцыю набліжэння да нормаў літаратурнай мовы.

Ненаціскны вакалізм. У пазіцыі пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных для гаворкі вёсак Бродніца і Дварэц характэрна оканне, г. зн. адрозніванне ў першым складзе перад націскам галосных [а] і [о]: *говорыл'і, роб'іло, ногá, пошóў, забóром*. Паводле тыпу оканне поўнае, паколькі вышэйназваныя фанемы адрозніваюцца не толькі ў першым складзе перад націскам, але і ў астатніх перад- і паслянаціскных складах: *головá, положыл'і, поговорыл'і, проворон'ім, коровáй, от молодóго, кáждого*. Такая асаблівасць традыцыйна лічыцца ўласцівай для разглядаемых дыялектных тэрыторый і ў існуючых навуковых даследаваннях [1, с. 41].

У першым складзе перад націскам пасля мяккіх зычных сітуацыя больш складаная і неаднародная. Адны дыялектолагі вылучаюць на тэрыторыі разглядаемых вёсак еканне, іншыя адносяць Лунінецкі раён да якаюча-екаючых гаворак. Паводле нашага даследавання, еканне тут захоўвае свае якасці і да гэтага часу: *гл'едз'эц', л'ежал'і, ц'ебó, зав'едóm, дз'евóк*. Але адначасова з такімі формамі зафіксаваны і іншыя, у прыватнасці спарадычнае яканне: *ц'ал'á, пл'асáл'і*. Вельмі часта сустракаецца ў першым складзе перад націскам [i^е] і [i]: *йй'йэц, ц'і'п'эр і ц'і'п'эр, н'і'ма, гл'і'дз'áц', зв'і'здó, ц'іл'áт, дз'ірэвн'á, учыц'іл'эй*.

У іншых пераднаціскных складах пасля мяккіх зычных звычайна захоўваецца [e] (*ц'ел'эфóн, н'ережывáйу, н'ередумáйеш*), але сустракаецца і [i], [i^е] (*дз'і'в'іно́сто, ц'і'лефóн, н'і'ры'дз'ійу́цца*).

У паслянаціскных складах вельмі часта фіксуецца пераход [e] ў [ы^е]: *вáры'ны́е, óчы'н', бáчы'ла, ускóчы'л'і*, які ў існуючых дыялекталагічных даследаваннях не ўказваецца сярод з'яў, характэрных для Лунінецкага раёна. Пасля мяккіх зычных у гэтай пазіцыі звычайна [e] пераходзіць у [i], радзей у [i^е]: *дз'эс'іц', угл'эдз'іл'і, вóс'ім, начына́йй'ца, ма́ц'і'ры, дз'эв'і'ц'*. Адзначаная асаблівасць некалькі супярэчыць адлюстраванню екання, якое лічыцца стабільнай з'явай у даследуемым раёне.

Кансанантызм. Склад зычных фанем у гаворках вв. Бродніцы і Дварэц Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці амаль цалкам супадае з сістэмай кансанантызму ў літаратурнай мове:

1. У дыялекталагічных даследаваннях адзначаецца, што гаворкі ўсходніх раёнаў Брэсцкай вобласці маюць непаслядоўную сістэму супрацьпастаўлення [p]/[p']. Аднак, паводле нашых даных, гаворкі разглядаемых мясцовасцей з'яўляюцца цвёрдаэрымі: *Мары́на, букварá, прышо́ў, кастру́л'у, крoсны, ц'іпéр*.

2. Для гаворак вв. Бродніца і Дварэц характэрны парныя мяккія фанемы [дз'] і [ц'] (*дз'ед, у водз'е, пойдз'еш, ма́ц'і, на пл'іц'е, ба́ц'ко*), змычных фанем [д'] і [т'] не назіраецца, хоць яны адзначаюцца як характэрныя для многіх вёсак Лунінецкага раёна.

3. Нягледзячы на тое, што даследуемая тэрыторыя знаходзяцца ў значнай блізкасці з тымі, на якіх сустракаюцца мяккія фанемы [ж'], [ш'], [дж'], [ч'], у разглядаемых вёсках распаўсюджана выкарыстанне толькі цвёрдых варыянтаў гэтых фанем: *ложы́ла, по́жoўкн'е, зашы́ла, машы́на, жджэ́, чолов'я́к, учы́лос*.

4. У становішчы перад некаторымі галоснымі фанемамі намі адзначана зацвярдзенне этымалагічна мяккіх губных (найперш у маўленні людзей сталага веку), якое лічыцца вельмі распаўсюджаным на дадзеных тэрыторыях. У выніку зацвярдзення губнога паміж ім і галоснымі [а] або [о] ўзнікае зычны [й]: *пйац', помйoр*. Ужываецца цвёрды губны і перад [е]: *дoбéгл'і, прыжмэ́, попéрло, вэ́чор, повéзла*. Аднак нашмат больш частыя выпадкі ўжывання ў такой пазіцыі мяккай губной фанемы: *п'ац', пом'oр, в'эчор, дoб'éгл'і*. Пры гэтым назіраецца такая цікавая асаблівасць, як мяккае вымаўленне губнога перад эпентэтычным [й]: *п'йац', пам'йoр; в (в')эчор, б (б')éгла*.

Змены зычных:

1. Згодна са звесткамі выданняў па дыялекталогіі, у Брэсцкай вобласці асіміляцыі зычных па глухасці і звонкасці і аглушэння зычных на канцы слова не адбываецца [1, с. 60]. Аднак на аснове сабраных матэрыялаў відаць, што на сёння для даследуемых тэрыторый характэрна няпоўная рэгрэсіўная асіміляцыя: *гратка, поткράдвайомс, отколoфса, отв'этка́і, стох, хл'еп, крэз'б'іны, свáдз'ба*.

2. Асімілятыўная мяккасць праяўляецца ў даследаваных намі гаворках непаслядоўна: *в'эс'ц'і, рос'н'ісвайуца, с'в'ін'ачы, але св'oкром, кузн'а, сц'існ'áлас*.

3. Пераход [в] у [ў] нестабільны, у прыватнасці ў займенніку *ўсе* і прыназоўніку *ў* пасля слова, якое заканчваецца на галосны, можа адбывацца пераход у [ў], а можа адбывацца асіміляцыя [в] па глухасці: *прышл'і ўс'е і попа́дал'і фс'е, йáшчык'і ф кладoўцы і а ў нас н'ічо́*.

4. Падаўжэнне зычных праяўляецца нерэгулярна: *в'і'с'éлл'е, з'éлл'е, але но́чйу, ма́з'йу*.

5. Эпентэза [л'] у дзеясловах 3-й асобы множнага ліку фіксуецца (*лоўл'ац'*, *стаўл'ац'*, *робл'ац'*), але мае выразную тэндэнцыю да знікнення, асабліва ў маўленні прадстаўнікоў маладзейшага пакалення.

6. У вв. Бродніца і Дварэц прыстаўныя зычныя праяўляюцца непаслядоўна: *вўл'іца*, *вўл'ей*, але *ос'і'н'*, *уж*, *оз'і'ро*. Тэндэнцыя да знікнення пратэтычнага [в] назіраецца і ў адносінах да прыстаўнога [в] ва ўказальна-асабовых займенніках: *вон*, *вона́* і *он*, *она́*.

Такім чынам, дыялектныя факты, сабраныя намі, не ва ўсім стасуюцца з данымі існуючых выданняў па дыялекталогіі. Пры параўнанні з запісамі 70–80 гг. ХХ ст. у сучасных гаворках вв. Бродніца і Дварэц выяўляецца шэраг фанетычных рыс, якія захавалі сваю стабільнасць і з'яўляюцца актуальнымі і ў наш час. Але відавочная і наяўнасць рэгіянальных асаблівасцей, якія зазналі пэўныя эвалюцыйныя відазмяненні.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Блінава Э., Мяцельская Е.* Беларуская дыялекталогія : [вучэб. дапам для філал. фак. ВНУ]. 2-е выд., дапрацаван. і дапоўн. Мн., 1980.
2. *Крывіцкі А. А.* Дыялекталогія беларускай мовы : дапаможнік. Мн., 2003.
3. *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча (К. Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч.* Мн., 1968.